

МРНТИ 16.21.51

Г.К. Скакова

Шет тілдер және іскерлік карьера университетінің магистранты
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭТИКЕТ ФОРМАЛАРЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУ ТАБИҒАТЫ

Аннотация. Мақалада қазақ және ағылшын тілінің этикет формалары қарастырылады. Бір-бірінің арасындағы этикет формаларының аудармасы және кәсіби қызметтегі этикеттің маңызы және адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы ретінде талданады. Тілдерді аудару процесінде аударма әдістері қарастырылады.

Тірек сөздер: этикет, этикет формалары, мәдениет, мінез-құлық, сөйлеу этикеті, функционалдық аударма, тура аударма

Г.К. Скакова

магистрант Университета иностранных языков и деловой карьеры,
Алматы, Казахстан

ЭТИКЕТНЫЕ ФОРМЫ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА И ПРИРОДА ИХ ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. В статье рассматриваются этикетные формы казахского и английского языка. Анализируется перевод этикетных форм с одного языка на другой, рассматривается значение этикета в профессиональной деятельности как средства коммуникации между людьми. Представлены методы языкового перевода.

Ключевые слова: этикет, формы этикета, культура, поведение, речевой этикет, функциональный перевод, буквальный перевод.

G.K. Skakova

Master degree student of the University of foreign languages and professional career
Almaty, Kazakhstan

FORMS OF ETIQUETTE IN THE KAZAKH LANGUAGE AND THE NATURE OF THEIR TRANSLATION INTO ENGLISH

Annotation. The article deals with the etiquette forms of the Kazakh and English languages. The article analyzes the translation of etiquette forms from one language to another, considers the importance of etiquette in professional activity as a means of communication between people. Methods of language translation are presented.

Key words: etiquette, forms of etiquette, culture, behavior, speech etiquette, functional translation, literal translation.

Адам баласы дүние есігін ашқан сәттен бастап тәлім-тәрбиесіз, өнер-білімсіз, қимыл, іс әрекетсіз өмір сүрмесі анық. Ол өзін қоғамның бір бөлігі ретінде сезініп, өзін халықтың, Отанының ұл-қызымын деп есептейді. Адамды сондай саналы ойға баулитын, еңбек процесіне белсене қатысуға мүмкіншілік тудыратын қарым-қатынас құралы – ұлы мәртебелі сол ана тілі.

Адам тіл арқылы білім мен тәлім-тәрбиені санасына сіңіріп, мәдениет пен өнерді, ғылымды, техниканы үйренуді осы тіл арқылы бойына баулиды. Тіл – ұлт ерекшеліктерінің бірі, ұлт мәдениетінің бір формасы. Сондықтан онда әрбір халықтың ұлттық сана-сезімінің, ойлау тәсілінің, мінез-құлқының нысаналары сақталады. Халықтың сондай ерекшеліктері, мәдениеті, әдет-ғұрпы, әдеби мұралары, оның психикалық қалпы тіл арқылы ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отырады.

Адам баласы белгілі бір қоғамда бірлесіп өмір сүріп, бірлесіп еңбек етеді. Қандай қоғамда өмір сүрсе де, ол сол қоғамның, сондай-ақ басқа да қоғам мүшелерімен қарым-қатынас жасайды. Кез келген қоғамның көпшілік қабылдаған әдет-ғұрып, қарым-қатынас жасаудың дәстүрі болады. Адамдардың бір-бірімен араласуы сол қағидаға негізделеді. Одан ауытқу өзара қалыптасқан қарым-қатынасқа қаяу түсіруі мүмкін. Сондықтан әркім белгілі қоғамның бір мүшесі ретінде, көпшілікке аян дәстүрлі қағидалар мен әдет-ғұрыптарды құрметтеп отыруға тиіс. Міне, адамдардың өзара қарым-қатынасына қатысты орныққан әдеп ережелерінің жиынтығы ғылымда «этикет» деген арнайы терминмен айтылады. Осы әдеп ережелері жиынтығының вербалды (тіл арқылы жүзеге асатын) жағы «сөз этикеті» деген арнайы атпен ерекшеленіп аталады.

Этикет дегеніміз не? Бұл философиялық, этикалық тұжырымдама. Сөздікке сәйкес: «Этикет – бұл адамдарға деген көзқарастың сыртқы көрінісіне қатысты мінез-құлқы ережелерінің жиынтығы (басқалармен танысу, қарым-қатынас және сәлемдесу формалары, қоғамдық орындардағы мінез-құлқы, әдептілік, киім)» [6]. Бұл анықтамада адамдарға деген көзқарастың сыртқы көрінісі көрсетілген. Алайда, сыртқы көрініс, әдетте, өзара сыйластық қарым-қатынастың ішкі мәнін көрсетеді.

«Этикет кез-келген адамның мінез-құлқын анықтайды. Бұл тек үстелге немесе қонаққа бару керек ережелер ғана емес, бұл жалпы адами қатынастардың барлық нормалары. Бала кезінен осындай ережелерді қолдана отырып, басқалармен өзара әрекеттесу реттеледі» [4].

Әлемде түрлі халық бар, сол түрлі халықтың түрлі мәдениеті мен дәстүрін айқындап, көрсететін тілі бар. Мәдениетаралық қарым-қатынас кезінде аудармашының маңызы өте зор. Ол ана тілі мен екінші тілді жетік білетін, өз ісінің маманы болуы керек. Кез келген тілдің тек өзіне ғана тән құралдары, ерекшеліктері мен қасиеттері бар. Сондықтан да аудармашы аударма жасалатын шет тілін, сол елдің мәдениетін, сонымен бірге өзге тілді, оның құрылым ерекшелігін, оның бөлшектерінің өз ана тілінің бөлшектерімен өзара байланыс қисынын көрсету үшін ана тілінің мүмкіндіктерін сарқа пайдаланатындай терең меңгеруі тиіс. Түрлі тілдер тасымалдаушылары арасында қабылданған сөйлеу нормалары туралы көзқарастардың бір-біріне сәйкес келмеуі де аудармашы үшін ауыр сын.

Барлық халықтардың тілдік этикетінде жалпы ерекшеліктерді атап көрсетуге болады; мәселен, барлық халықтардың іс жүзінде сәлемдесу мен кешірудің тұрақты формулалары, үлкендерге құрметпен қарау формалары және т. б. бар.

Алайда бұл ерекшеліктер әр мәдениетте өзінше жүзеге асырылады.

Қазақ халқының дәстүрлі этикетінің негізінде шарифаттың, исламға дейінгі сенім заңдарының жиынтығы жатыр. Қарым-қатынас этикасының қалыптасуына халық ортасында қалыптасқан мінез-құлықтың белгілі бір моральдық және адамгершілік негіздері туралы түсінік елеулі әсер етті. Олар көптеген ғасырлар бойы бұлжытпай сақталған, сол немесе өзге де шамада қазіргі күндері де сақталып, қазақтардың отбасылық және қоғамдық өмірдің көптеген салаларында күнделікті мінез-құлқын, өзін-өзі ұстау әдетін реттеп отырады [1].

Қазақ халқының этикетінің ерекше белгілері: қонақжайлылық, үлкендер мен ата-аналарға құрмет көрсету, балаларға деген сүйіспеншілік, төзімділік, қарапайымдылық, сыпайылық, адалдық, шынайылық, сондай-ақ абырой, борыш, жауапкершілік, достық және т.б. болып табылады. Егер отбасы ішіндегі қатынастарға көшсек, олар көп жағдайда біз бұрын келтірілген нормалар мен ұйғарымдармен, сондай-ақ жалпы қабылданған отбасылық дәстүрлермен реттеледі. Әрине, олар аға буын өкілдері бар отбасыларда немесе қазақ этносының жинақы қоныстанған жерлерінде күшті және тұрақты болып келеді [5].

Ағылшын тілі – халықаралық қарым-қатынас тілі екенін білеміз. Тілмен бірге біз оқып жатқан елдің тарихын, мәдениетін білуіміз керек.

Ағылшындар дәстүрлерді өте берік сақтайды. Этикет нормалары мен ережелерін жақсы ұстанады.

Ағылшын этикеті – бұл қатаң және ресми көріністің қосылуы. Ол сыпайылық, әдептілік, немқұрайлылық және шыдамдылық сияқты қасиеттер болып табылады. Ағылшын педанттылығы жақсы мәнерді сақтауда және кез келген жағдайда шыдамдылықты сақтау қабілетінде көрініс табады [3].

Әлеуметтік өзара қарым-қатынас ережелері мен этикет канондары әртүрлі елдерде өз айырмашылықтарына ие. Бірақ сыпайы сөйлеу этикеті мен әдеби алғашқылардың бірі болып осы ағылшын халқына тән болып есептеледі.

Ағылшын халқының этикеті қазақ халқы секілді үлкенге деген құрметі мен ізгілігімен көрініс табады. Қонақжайлылық та, іскерлік кездесулердегі этикет белгілі бір ережелерімен тұрақталған. Ең маңызды айта кетерлік жайт, ағылшындар барлығын уақытылы, кешіктірмей істегенді жөн көреді. Кез келген кездесулерге дәл уақытында бару, олар үшін кездесудегі адамдарға деген құрмет пен сыпайылықты білдіреді.

Қазақ және ағылшын тілінің өзге тілдердегі сияқты өзіндік және бір-біріне ұқсас этикет нормалары мен ережелері бар. Сонымен қатар, аударма барысында аудармашы сөйлеу этикетін жетік білгені дұрыс.

Этикет формаларын аудару барысында барлығы қолға алынуы тиіс; мәселен: ол тек грамматикалық аударма емес, сонымен қатар сөздің лексикалық, лингвистикалық қолданылуы, мағыналық және пайдалану орны да зерттеліп ескерілуі тиіс. Білікті аудармашы аударма барысында аударма тәсілдерін орынды және озық пайдалана білуі тиіс.

Аударма кезінде келесі әдіс-тәсілдер қолданылады және керекті тәсіл іріктеліп алынады:

1. Тура аударма:

а) Транслитерация – аударма әдісі, онда аударма тілінің әріптерінің көмегімен бастапқы тілдің сөзін құрайтын әріптер беріледі.

ә) Транскрипция – шет тілі әріптерімен орфографиялық нысанда емес, бастапқы тіл сөзінің дыбысталуын беру.

б) калькалау – «сөздің немесе сөз тіркесінің комбинаторлық құрамын жаңғырту», онда сөздің (морфеманың) немесе фразаның (лексеманың) құрамдас бөліктері кейіннен аударылған бөліктерді қандай да бір өзгеріссіз қоса отырып, аударма тілінің тиісті элементтерімен аударылады.

с) семантикалық неологизм – аудармашы ойлап тапқан және тілдік бірліктің семантикалық мазмұнын жеткізуге мүмкіндік беретін жаңа сөз немесе сөз тіркесі. Бұл әдіс калькуляциядан түпнұсқа сөзбен этимологиялық байланыстың болмауымен ерекшеленеді [7].

2. Функционалдық аударма:

а) Эквивалент - басқа тілде толық сәйкес келетін сөздер немесе сөз тіркестері. Эквиваленттер толық (шет тіліндегі сөздің мағынасын толығымен жабады) және ішінара (сәйкестік мағыналардың біреуіне ғана қатысты); абсолютті – сол функционалды стильге жатады және бастапқы тілдің сөзімен бірдей экспрессивті функцияға ие, ал салыстырмалы – мағынасына сәйкес келеді, бірақ басқа стилистикалық және/немесе экспрессивті түске ие.

ә) функционалды аналог – бастапқы тілдің тілдік бірлігі шетелдік оқырманға ұқсас реакция тудыратын аударма тілінің осындай бірлігімен беріледі.

б) сипаттамалық аударма - аударма тіліне баламалар мен баламалардың болмауы салдарынан тілдік бірлікті берудің басқа мүмкіндігі болмаған жағдайларда қолданылатын аударма әдісі.

Сонымен қатар, аудармашылар көбінесе бастапқы тіл бірліктерінің әртүрлі лексикалық түрлендірулеріне жүгінуге мәжбүр. Трансформация процесінің мәні «сөздің немесе сөз тіркесінің ішкі формасын өзгерту немесе оны тұжырымның мазмұнын жеткілікті түрде беру үшін толығымен ауыстыру» болып табылады. Аударма ғылымында лексикалық түрлендірудің жеті түрін ажырату әдетке айналған:

1. Мәндерді саралау. Саралау дегеніміз - бастапқы тілдің кең дерексіз тұжырымдамасының мағынасын оны толық нақтыламай беру.

2. Мағынаны нақтылау – бастапқы тіл бірлігінің кең мағынасын аударма тілінде нақтырақ ауыстыру.

3. Мәнді жалпылау – жеке жалпы, түрлік-жалпы ауыстыру.

4. Мәтінмәндік аударма – «мәтінмәндік, логикалық байланысты аударма кезінде сөздік сәйкестікті ауыстыру». Бұл жағдайда аудармашы сөздікте келтірілген мағыналарына қарағанда сөз контексте болуы мүмкін сәйкестіктерге назар аударады. Сөздің мазмұны сәйкесінше өзгертілген контексттің көмегімен беріледі, сонымен қатар тілдік бірліктің коннотациялық мағынасын беру де маңызды рөл атқарады.

5. Антонимдік аударма – түпнұсқада көрсетілген кез-келген тұжырымдаманы контексті тиісті қайта құрумен аудармада тікелей қарама-қарсы тұжырымдамамен алмастыру.

6. Тұтас түрлендіру – «сөйлеу тізбегінің сегментінің ішкі формасын» түрлендіру, ал түрлендіру элементтер бойынша емес, тұтас.

7. Компенсация. Қабылдаудың мәні - белгілі бір кескінді беру кезінде кейбір шығындарға жол беру арқылы аудармашы оларды сол стилистикалық бағыттағы басқа бейнені жасау арқылы толықтырады. Компенсацияны түпнұсқаның стилистикалық ерекшеліктерін берудің басқа әдістері мүмкін болмаған кезде ғана қолдану керек [6].

Жоғарыда көрсетілген әдіс-тәсілдер қазақ тіліндегі этикет формаларын ағылшын тіліне және керісінше аудару процесіне негіз болады. Осылайша, аударма нәтижесінде

барлық факторлар мен формулалар ескеріледі. Яғни, мәдени, лексикалық, лингвистикалық, грамматикалық, іс-қимылдық және т.б. факторлары ескеріліп, аударма процесі нәтиже береді.

Сонымен, этикет және оның стилистикалық нұсқаларының барлық түрлерінде қандай? Тар мағынада, бұл белгілі бір ортада, белгілі бір адамдар арасында қабылданған және бұл жағдайда сөйлеу байланысына қосылуды, таңдалған кілтте қарым-қатынасты сақтауды қамтамасыз ететін формулалар. Кең мағынада – бұл сөйлеу мінез-құлқының, іс-әрекеттің, өзін-өзі ұстаудың және т.б. барлық ережелері, бір жағынан сөйлеушілердің әлеуметтік белгілері мен қоршаған ортаға, екінші жағынан тілдің стилистикалық ресурстарына байланысты барлық іс-әрекеті мен тыйымдары. Екі ел, екі мәдениет арасындағы этикет формалары екіжақты да сақталуы керек. Этикет – кезкелген ұлттық мәдениеттің маңызды элементі. Этикетте, тілде, сөйлеу мінез-құлқында, тұрақты қарым-қатынас формулаларында бай халықтық тәжірибе, әдет-ғұрыптардың бірегейлігі, өмір салты, әр халықтың өмір сүру жағдайлары қалыптасқан. Сондықтан этикет – бұл сыпайылық формаларының жиынтығы, онсыз мүмкін емес.

Жоғарыда біз аударманың бірнеше тәсілдерін атап өттік. Алайда оның толық процесін, яғни қазақ тіліндегі этикет формаларын ағылшын тіліне аудару процесін бір мақалаға сыйдыра алмайтынымыз белгілі. Дегенмен, аударма барысында сол әдіс-тәсілді дұрыс таңдай білсек және де этикет формаларын әдеппен қолданып, мүмкіндігін аша білсек, ізгілікке нұсқап, ізеттілікке бастайтын жақсы жақтарын жетілдіре берсек, адамдар арасындағы, мәдениет арасындағы ынтымақтыққа ұйытқы болар еді. Сонымен қатар, жас ұрпақты адамгершілікке баулып, коллективизм рухында тәрбиелеуге септігі тиеді деп сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Артёмов А. Ф., Леонович Е. О. Формы обращения в английском языке. – Иностранные языки в школе, №5. – 2008.
- [2] Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – Москва: Высшая школа, 1989. – 159 с.
- [3] Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті. – Алматы, Зият-Пресс. – 2004. – 114 б.
- [4] Васильев А.Н. Основы культуры речи. – М., 1990. – 248 с.
- [5] Қапалбекова Г. Ұлттық этикет. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2013. – 160 б.
- [6] Кузьменкова Ю.Б. Стратегии речевого поведения в англоязычной среде // Английский язык. – 2005. – №24. – С. 43-47.
- [7] Формановская Н.И., Шевцов С.В. Речевой этикет. Русско-английские соответствия: Справочник. – М.: Высшая школа, 1990.